

سیل تبریز در سال ۱۲۸۸ قمری

نادر میرزا در تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز (۵) تنها به یک سیل، آن هم در ۱۷ ربیع الاول، اشاره کرده و حادثه را چنین نقل می‌کند:

به نماز پیشین، بی آنکه به تبریز اثری از باران باشد، آواز رعد از مشرق بلند شد. تگرگ و بارشی بسیار بدان سوی باریده سیل برخاست. از روستای بارنج هر چه به پیش از خانه و حدیقه و اشجار بمالید و ویران کرد تا به شهر رسید و هر دو ساحل مهرانرود هر چه از بناها نزدیک رود بود ویران کرد. چون به محاذات بقعه صاحب الامر علیه السلام رسید یک طرف بازار مسگران ویران کرد و طرف جنوبی میدان را همی گشادان. داککین و سراها و گرمابه‌ها ویران کرد. از این سوی، شعبه‌ای به راسته کوچه افتاد و بسیار سرا فرو مالید و شعبه‌ای به راسته بازار راه کرد، ویرانها کرد. این سیل به مجرای قنوات افتاد، همه انباشته شده و از آبار قنوات بجوشید و سراها ویرانه کرد و بسیار مال از مردم نابود شد. این سیل تا به نصف بازار جاری شد بعضی از خانان نیز از لای مالا مال گردید. چند گرمابه نیز انباشته شد. به مجرای رود تابرود آجی (۶) همه جا خرابیها روی داد. گفتند به چهارده هزار خانه صدمه رسید. آب سیل را بویی زشت بود. این واقعه روز هفدهم جمادی‌الاول به سال یکهزار و دویست و هشتاد و هشت از هجرت بود. پس از این سیل به پای مردی خواجه محتشم صاحب دیوان تمامی اهل این شهر مالی بزرگ دادند. شاهنشاه نیز ده هزار تومان عطا فرمودند.

در میان اسناد و مدارک مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران نسخه اصلی نقشه ترسیم شده از رودخانه دارالسلطنه تبریز شامل منازل، عمارات و محله‌های اطراف آن با دوازده نقاشی سیاه قلم از پلهای این رودخانه وجود دارد. این نقشه توسط محمدبن ایرج قاجار به منظور تعیین خسارت‌های ناشی از سیل تبریز در سال ۱۲۸۸ هجری قمری به امر فتحعلی خان صاحب‌دیوان تهیه شده است. به جهات مختلف، به منظور آگاهی بیشتر علاقه‌مندان، به چاپ این سند اقدام شد. از جمله نکات قابل توجه اینکه در مقایسه این سند با نقشه‌ای از دارالسلطنه تبریز، که در سال ۱۲۹۷ هجری قمری تهیه شده و در کتاب تاریخ تبریز تا پایان قرن نهم هجری (مشکور، صص ۹۴-۱۰۷) به عنوان قدیمی‌ترین نقشه تبریز درج گشته، سند حاضر در پاره‌ای موارد حاوی اطلاعاتی افزودن بر آن نقشه است. درباره این سند نکات

رضا فراسنی

در ۱۶ و ۱۷ جمادی‌الاول سال ۱۲۸۸ هجری قمری مطابق ۱۵ و ۱۶ خرداد سال ۱۲۵۰ شمسی، به سبب بارش شدید تگرگ و باران در تبریز، دوبار سیل به راه افتاد و در مسیر رودخانه مهرانرود (۱) قرار گرفت. به علت طغیان رودخانه، آسیب زیادی به منازل و عمارات واقع در کنار و طول ساحل وارد شد. در این باره سندی به دست آمده است که پس از ذکر اطلاعات منابع چاپی، بدان اشاره می‌شود. آنچه که در منابع چاپی راجع به این واقعه آمده به شرح زیر است:

روزنامه ایران (۲) چنین گزارش می‌دهد: بر حسب روزنامه مختصر تبریز و مخابره تلگرافی، دو مرتبه سیل در تبریز آمده است:

یک دفعه جمعه شانزدهم پس از ظهر از جانب میدان خان و سمت خانه کلانتر سیل عظیمی در شهر ریخته، از دهنه کرپی قاری دو طفل را سیلاب برده و در پای میل حضرت صاحب‌الزمان (ع) دوازده دکان (را) خراب کرده، پنج شش بیاب خانه و کاروانسرای پالان دوزها را ویران ساخته. و سیلی دیگر در شب هیجدهم در شهر آمده و خرابی رسانیده. چندین نفر از مرد و زن تلف گشته. در برخی از تیمچه‌ها [تیمچه‌ها] و کاروانسراها آب چنان ایستاده که مردم جرئت رفتن و اموال بیرون آوردن نداشته‌اند. اسباب و سامان خانه را نیز زیان رسانید. بعضی جاها را ویران و با زمین یکسان نمود. کارگزاران (کارگزاران) امور دیوانی آنچه لازمه اهتمام در تسهیل کار اهالی بوده است قصور نکرده‌اند و مخصوصاً از جانب سنی الجوانب همایونی اوامر اکیده در ترفیه حال عبدالله شرف صدور یافت و به توسط تلغراف ابلاغ امر ظلّ اللّهی گردید.

اعتمادالسلطنه در منتظم ناصری (۳) و مرآت‌البلدان (۴) ضمن شرح وقایع سال ۱۲۸۸ قمری، به سیل تبریز اشاره مختصری کرده و می‌نویسد: «این اوان دو مرتبه در تبریز سیل آمده

زیر قابل توجه است:

نزدیک خانه حاج میرزا شفیع، حاجی ملا عبدالله، زیر بازار،
زیر بازار کفشدوزها، ملا محمد دایمی، درب خانه
حجت الاسلام، بار ما خلق، بیرون شهر، میدان مال فروشها
(پل فتحعلی) و امیر خیز.

۵. محله های مذکور در نقشه عبارتند از:

باغمیشه، بیلان کوه، پل سنگی^(۷)، ششکلان (شش گیلان)،
خیابان، سرخاب، چهار منار، شتریان، راسته کوچه، امیر
خیز.

۶. سند مهور به مهری بیضی شکل است به سجع «محمد بن
ایرج» و امضای «محمد بن ایرج قاجار».

اینک شرح سند بنا به نوشته محمد بن ایرج قاجار:^(۸)

نقشه رودخانه دارالسلطنه تبریز بعد از آمدن سیل در هذ
السنه قوی نیل سنه یکهزار و دویست و هشتاد و هشت مطابق
هزار و هشتصد و هفتاد عیسوی از دامنه قله الی پل مشهور به
شهر چای نزدیک آجی با بعضی ابنیه اطراف از قبیل خانه و کوچه
و حمام و مسجد و یخچال و بازار و بازارچه و دکان و کاروانسرا

۱. این سند به شماره ۱۱۰۷۴۱ - ق - ۱۱۰۷۱۵ - ق در مؤسسه
به ثبت رسیده و اندازه آن به طول ۲۰۹ سانتیمتر و عرض
۱۰۷ سانتیمتر (طول و عرض نابرابر) است.

۲. نقشه از ۲۷ قطعه شامل رودخانه ۲۳ قطعه، نقاشیها ۱۲
قطعه، علامات نقشه و توضیحات هر کدام یک قطعه، تشکیل
و بر روی پارچه چسبانده شده، رنگ نقشه سیاه و سفید
است.

۳. نقاشیها که سیاه قلم هستند کادر هر یک در اندازه طول
۱۴/۵ سانتیمتر و عرض ۹ سانتیمتر است و تا عدد ۱۴
شماره زده شده، اما نقاشی نمره یک و سه در میان آنها
دیده نمی شود. به نظر می رسد آن دو شماره مربوط به پل
بیلانکوه و پل شش کلان بوده است.

۴. در نقشه از ۱۴ پل نام برده شده که، به ترتیب از شرق به
غرب عبارتند از:

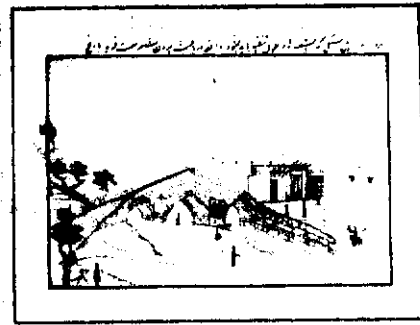
بیلانکوه، سنگی، ششکلان، قاری، دروازه خانه نایب الصدر،

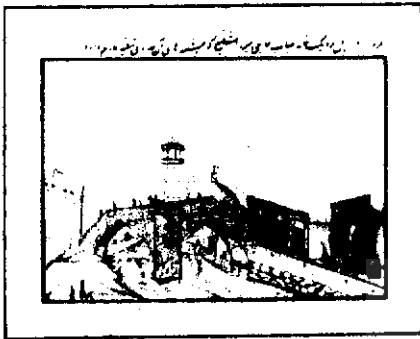
شکل (۱) مربوط به مسجد حاج صفر علی داخل بازار است. این تصویر را
سرور کریمی جناب آقای دکتر فرهاد فخاری تهرانی به نگارنده مرحمت نمودند.
ایشان این بازدیدی که در آبانماه ۱۳۷۹ از مسجد مذکور داشتند، ارتفاع آب را از
کف مسجد تا محل نصب تابلو اندازه گیری نمودند که برابر ۲/۳۰ سانتیمتر بوده
است. از طرف آقای دکتر تهرانی تشکر می شود.

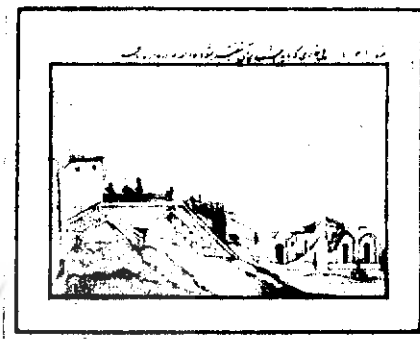
د-۱۱-۷۲۷

ق-۱۱-۷۲۸

د-۱۱-۷۲۶

ق-۱۱-۷۲۴

نشدرو خانہ دارالاسلامہ بریز

بعد از آمدن سیل در ہذا سنہ قوی ٹیل پنہ کیز رو دولت
 شتا و شت مطبق نزار و شت صد و شتا و عیسو از ہذا
 قلعہ الی پل مشور بہر چاک نزدیک آبی باطنی اینہ اطراف اقبل
 خانہ و کوچہ و حمام و مسجد و بچال بازار و بازار چہ و دوکان
 و کاروانسرا و غیرہ کہ بواسطہ سیل یعنی از انہا خراب شدہ
 و مخصوص نمایش آن خرابا و تیسرین نقالی کہ آب باطراف سرشار شدہ
 و نمایش سد و موجودی آن با ارتفاع و اراضی مرتفعہ با ارتفاع
 و نمایش ہما محض چاہ حسد الی سیل یعنی بر آورد و تیسرہ اطراف
 و تیسرہ رو و تیسرہ تیسرہ چشمی ہما کہ ان شادانہ شلہ بعد از قائم این
 عل از غایت حضرت ظل الہی بہ بندگان خدا ضرر نرسد بکلمہ خراب
 جلال شمس آقا صابو یوان کمال عمل کشیدہ و بر آورد نمود خانہ زاد

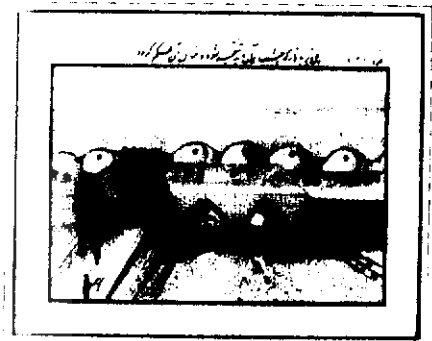
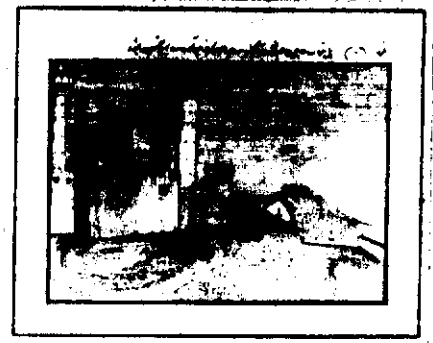
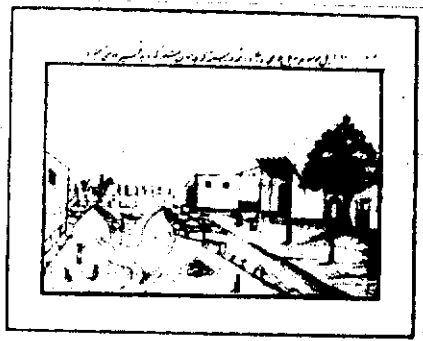
د-۱۱-۷۲۱

حسد

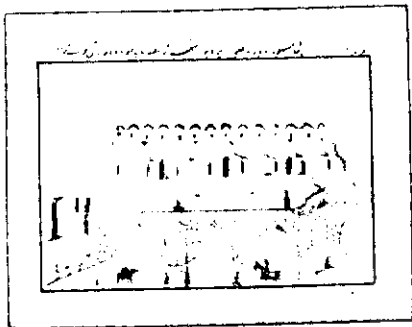

دانش

د-۱۱-۷۲۲

و غیره که به واسطه سیل بعضی از آنها خراب شده و مخصوص نمایش آن خرابیها و تعیین نقاطی که آب به اطراف سرشار شده و نمایش سدود موجودی آن با ارتفاع و اراضی مرتفعه با ارتفاع و نمایش پلها، مخصوص چاره خرابی سیل یعنی برآورد تعمیر سد اطراف و تنقیه رود و تعمیر چشمهای پلها که از شاه‌الله تعالی بعد از اتمام این عمل از عنایت حضرت ظل‌اللهی به بندگان خدا ضروری نرساند به حکم جناب جلالت انتساب آقای صاحب دیوان^(۹) در کمال تعجیل کشیده و برآورد نمود. خانه زاده، محمد بن ایرج قاجار.

۱- مهرانرود - میدان چای - از کوه سهند در جنوب تبریز سرچشمه گرفته پس از عبور از تبریز به آجی چای (تلخه رود) می‌ریزد. این رودخانه در ازمنه مختلف گاه طغیان کرده و خرابیها به بار آورده است. (اکرم بهرامی (دماوندی)، تبریز از دیدگاه سیاحان خارجی در قرن هفدهم، (بی جا)، وحید، ۱۳۵۶، ص ۷۱). «یک رودخانه کوچکی از وسط شهر تبریز می‌گذرد که آبش هم به قدر کفایت خوب است و سه پل یک چشمه روی آن بنا شده که به واسطه آنها از این طرف شهر به طرف دیگر رفت و آمد می‌نمایند. این رودخانه را می‌توان یک نهر یا یک مسیلی نامید که گاهی طغیان کرده یک قسمت شهر را خراب نموده خرابی بسیار وارد می‌آورد.» (ژان باپتیست تاورنیه، کتاب تاورنیه ترجمه ابوتراب نوری (نظم‌الدوله)، تهران، (بی نا)، ۱۳۳۱ ق، ص ۱۱۲) «نهر کوچکی به نام اسپین از وسط ... (تبریز) می‌گذرد و اغلب اوقات موجب ضایعات عظیم می‌گردد، منازل و عمارات واقعه در کنار و طول ساحل خود را ویران و منهدم می‌سازد» (جان شاردن، سیاحتنامه شاردن، ترجمه محمد عباسی، تهران، امیر کبیر، ۱۳۴۹، ج ۲، صفحه ۴۲۰)

۲- اخبار رسمیه: ولایات محروسه، ایران، ۳۴ (۱۰ جمادی الاخر ۱۲۸۸ قمری)، ص ۳.

۳- محمد حسن اعتمادالسلطنه، تاریخ منتظم ناصری، به تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۷، ج ۳، ص ۱۹۲۶

۴- محمد حسن اعتمادالسلطنه، مرآة‌البلدان، با تصحیحات و حواشی و فهارس به کوشش عبدالحسین نوایی و میر هاشم محدث، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۷، ج ۳، ص ۱۶۶۰.

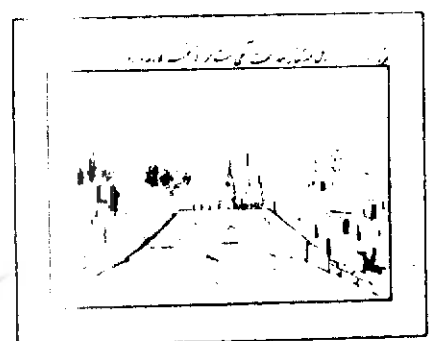
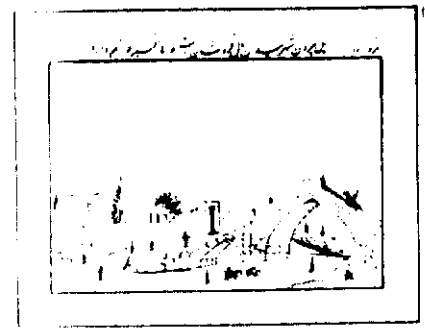
۵- نادر میرزا. تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز، مقدمه، تصحیح و تحشیه غلامرضا طباطبایی مجد، تبریز، ستوده، ۱۳۷۳، ص ۲۶۷.

۶- تلخه رود (آجی چای) به طول ۱۶۰ کیلومتر، از کوه‌های سبلان سرچشمه گرفته از شمال تبریز گذشته و در نزدیکی دهکده گوگان به دریاچه ارومیه می‌ریزد.

نواب

شیش کیلان

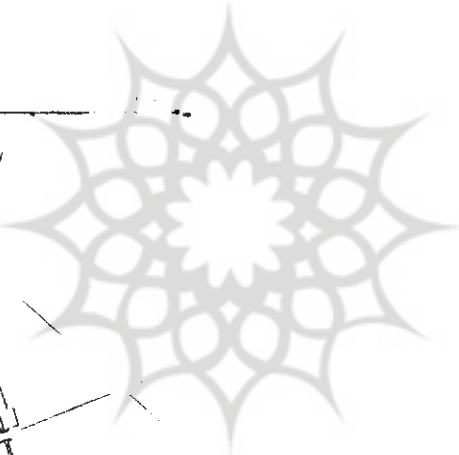
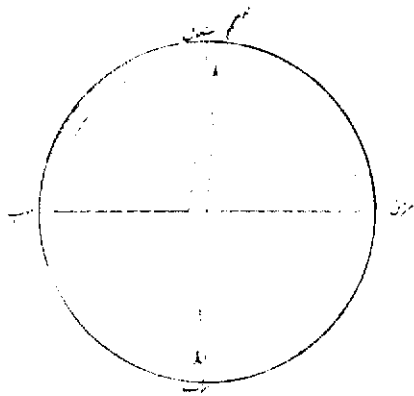
محکم

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پتھال جامع علوم انسانی
نواب

۷- در کتاب تاریخ تبریز تا پایان قرن نهم هجری، محله‌های پل سنگی، ششکلان و راسته کوچک جزو توابع ذکر شده‌اند. (محمد جواد مشکور، تاریخ تبریز تا پایان قرن نهم هجری، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲، ص ۹۶).

۸- نگارنده در منابع مکتوب اطلاعاتی در خصوص محمدبن ایرج قاجار به دست نیاورد. استاد ارجمند جناب آقای دکتر عبدالحسین نوایی معتقدند که نامبرده یکی از نوادگان فتحعلی شاه قاجار بوده است.
 ۹- میرزا فتحعلی خان، پسر دوم حاجی میرزا علی اکبر قوام الملک و داماد فتحعلی شاه در سال ۱۲۳۶ هجری قمری در شیراز متولد شد. وی در سال ۱۲۷۴ هجری قمری ملقب به صاحب دیوان گردید. در جمادی الاول ۱۲۸۸ هجری قمری به پیشکاری و وزارت مظفرالدین میرزا ولیعهد معین و به تبریز فرستاده شد. در سال ۱۳۱۴ هجری قمری درگذشت. (بامداد، ج ۳، ص ۷۰؛ روزنامه ایران، ش ۳۳، ص ۱).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

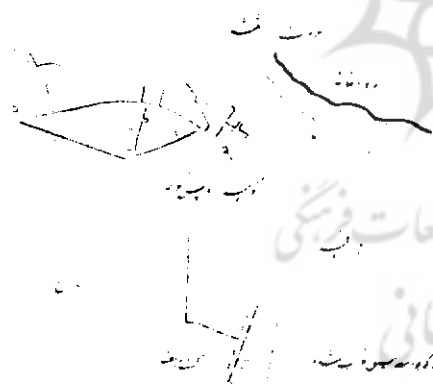
شیراز

موسسه اسناد و کتابخانه ملی
شماره ۵۲۰۹۱

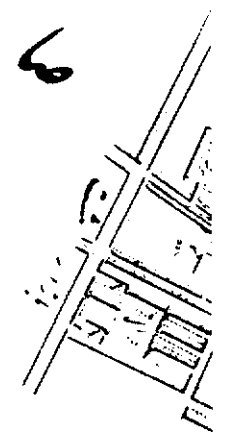
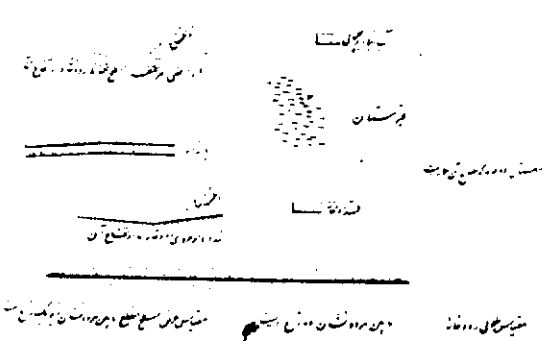
نقشه رودخانه شیریز و بعضی عمارات

۷۴۱-۱۱۰۷۱۵ ق

قوی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۱۰۷۱۵

۱۱۰۷۲